

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXVI

WARSZAWA 2018

NR 4

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)

Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)

Sekretarze Redakcji — Jakub Kosiorek (IAE PAN), Ludmiła Paderewska (IAE PAN)

Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN), Paweł Dobrowolski (Collegium Civitas, Warszawa), Jarosław Dumanowski (IH UMK), Olga Feytová (AHMP, Praga), Mateusz Goliński (IH UW), Michaela Hrubá (Univerzita v Ústí nad Labem), Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze), Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW), Jerzy Kruppé (IA UW), Marcin Majewski (IA Uniwersytet Szczeciński), Jerzy Miziołek (IA UW), Jerzy Piech (IH UJ), Jacek Pielas (IH UJK), Bożena Popiołek (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków), Raimo Pullat (Tallin University), Wojciech Szymański (IAE PAN), Andrzej Wyrobisz (IHS UW), Jerzy Żywicki (ISP UMCS)

Adres Redakcji:

„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”

00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121

Adres strony internetowej:

<http://www.iaepan.edu.pl/khkm.html>

e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl

tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105

e-mail: director@iaepan.edu.pl

tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2017:

Jadwiga Chudziakowa (IA UMK)

Jerzy Kruppé (IA UW)

Andrzej Klonder (IAE PAN)

Teresa Stawiarska (IAE PAN)

Jerzy Urwanowicz (IH i NP Uniwersytet w Białymstoku)

Dorota Żołądź-Strzelczyk (IH UAM)

Skład i łamanie:

Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:

Partner Poligrafia sp. z o.o.

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 16,0. Papier offset 80 g.

Oddano do składania w listopadzie 2018 r., druk ukończono

w grudniu 2018 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Andrzej Trzeciński, „Zaszło jego słońce w południe”. Słowne i ikoniczne obrazowanie śmierci na nagrobkach żydowskich w Polsce w XIII–XX wieku	415
Anna Michałowska-Mycielska, Bractwa pogrzebowe w gminach żydowskich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)	439
Izabela Brzostowska, Franciszek Skibiński, Cegielnie miejskie w Koronie od połowy XVI do połowy XVII w.	449
Dariusz Główka, Siedziby szlacheckie w ziemi zakroczymskiej w XVII i XVIII wieku	475
Paweł Lesisz, Tramwaje konne w Wilnie w latach 1887–1914. Od pomysłu do realizacji	487
Mariusz W. Majewski, Biopaliwa w Drugiej Rzeczypospolitej — mały krok do zrównoważonego rozwoju	503

KOMUNIKATY NAUKOWE

Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jeden warsztat, jedna ręka?	525
--	-----

ŹRÓDŁA

Dariusz Opaliński, Inwentarze kolejowe z lat 1914–1919/1920 z terenu byłej Galicji	531
--	-----

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Alessia Lirosi, <i>I monasteri femminili a Roma tra XVI e XVII secolo</i> . Studi del dipartimento di storia, culture, religioni 9 — Olga Miriam Przybyłowicz	595
<i>Olsztyn w dokumentach 2. Wybór źródeł do historii rzemiosła 1474-1950</i> , red. Danuta Bogdan — Andrzej Klonder	601

SPRAWOZDANIA I ZAPISKI

<i>Reformacja w Toruniu. Wpływ kultury ewangelickiej na rozwój miasta. Katalog wystawy w Muzeum okręgowym w Toruniu 9 czerwca–15 października 2017</i> , red. J. Arszyńska, L. Lewandowska, A. Mierzejewska — Andrzej Klonder	605
Wojciech Ślusarczyk, Dariusz Chyła, <i>Przemysł chemiczno-farmaceutyczny na Kujawach i Pomorzu Gdańskim (1918/20–1950)</i> — Andrzej Klonder	606

Reformacja w Toruniu. Wpływ kultury ewangelickiej na rozwój miasta. Katalog wystawy w Muzeum okręgowym w Toruniu 9 czerwca — 15 października 2017, red. J. Arszyńska, L. Lewandowska, A. Mierzejewska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika — Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, bd., ss. 286, ryc. barwne i cz. białe.

Wśród wielu wydarzeń związanych z pięćsetleciem Reformacji, poczesne miejsce zajęła tytułowa wystawa — przedsięwzięcie środowiska toruńskiego. W jej organizację zaangażowały się obok UMK i Muzeum Okręgowego także Parafia Ewangelicko-Augsburska, Archiwum Państwowe, Książnica Kopernikańska. Ekspozowane zabytki pochodziły ze zbiorów wspomnianych powyżej instytucji oraz Muzeum Diecezjalnego w Pelplinie, wreszcie z kilku parafii diecezji toruńskiej. Trwałym śladem tego ambitnego przedsięwzięcia jest omawiany katalog.

Deklarowanym w *Przedmowie* (s. 7–9, wersja angielska s. 10–12) zamierzeniem organizatorów było możliwie pełne przedstawienie dziejów reformacji w Toruniu w perspektywie pięćsetlecia 1517–2017; ukazanie jej wpływu na kształtowanie tożsamości miasta i jego mieszkańców.

Cenne wprowadzenie do właściwego katalogu stanowią opracowania historyków i historyków sztuki różnych pokoleń. Janusz Małek przedstawia *Reformację i protestantyzm w Toruniu w latach 1521–1817* (s. 13–29). Wpływu reformacji na obyczaje i sztukę dotyczą dwa eseje Piotra Bireckiego (*Na drodze do zbawienia. Życie toruńskiego luteranina między chrztem a pogrzebem*, s. 30–42; *Sztuka w służbie toruńskiego protestantyzmu*, s. 43–56). W pierwszym miejscu poczesne zajmuje bliska historii kultury materialnej problematyka mieszczańskiej codzienności i świętowania. Część wstępną publikacji zamyka opracowanie Jarosława Klączkowskiego *Kościół ewangelicki w Toruniu w XIX i XX wieku* (s. 58–81).

W samym katalogu (s. 82–279) znajdujemy, w znacznej części ilustrowane, opisy prezentowanych na wystawie zabytków piśmiennictwa, ikonografii, kartografii — rękopisów i starodruków; obok literatury religijnej, dzieł filozoficznych, historycznych, przyrodniczych, geograficznych, tworzonych lub użytkowanych w kręgu zgrupowanej wokół Rady Miasta oraz Gimnazjum Akademickiego toruńskiej elity intelektualnej. Na wystawie znalazł się także ważny dla formacji intelektualnej młodych *Świat w obrazach* — podręcznik autorstwa seniora braci czeskich Jana Amosa Komeńskiego (s. 110–111, fragment dotyczący kuchni).

Z natury poruszanego tematu publikacja dotyczy przede wszystkim sfery ducha — emocji, wiary, intelektu. Znajduje też w niej jednak odbicie materialny aspekt kultury. Reprodukcjom planów dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych wiejskich kościołów ewangelickich towarzyszą szkice plebanii i budynków gospodarczych (s. 258–274). Dość licznie prezentowane są dzieła rzemiosła artystycznego i przedmioty użytkowe z XVII–XIX w., w tym należące do parafii ewangelickich srebrne i cynowe kielichy, pateny, talerze, misy, lichtarze (s. 234, 244–247), oraz zegar kazalnicy — klepsydra z 1757 r. (s. 236). Za materialny symbol bliskiej protestantom cnoty oszczędności może uchodzić skarbonka z pierwszej połowy XVII w., pierwotnie własność biblioteki Gimnazjum Akademickiego w Toruniu (s. 166).

Zwraca też uwagę kształt edytorski książki. Jest wydawnictwem eleganckim, a zarazem pozbawionym błyszczącego przepychu. Utrzymane w matowej tonacji ryciny są jednak na ogół dobrze czytelne (stosunkowo nieliczne wyjątki, por. s. 111, 115). Szkoda jedynie, że Redakto-ry zapomnieli (?) o podaniu daty wydania publikacji, a także zrezygnowali z numeracji poszczególnych pozycji Katalogu, co przyszłym użytkownikom cennego wydawnictwa utrudni ewentualne cytowania.